

THE JÁTÉK MUST GO ON

Tandori Dezső játszó-terei

Az igencsak gazdag és szerteágazó Tandori-életmű egészének, de különösen a hozzánk közelebb eső felének meghatározó témája a különböző formákban előbukkanó játék – amiről ráadásul legtöbbször játékosan, lazán, viccesen szólnak a szövegek. Már az 1973-as második kötetben jelen volt a sakk és a kártya, sőt a totó is, nem beszélve persze a szójátékokról és az egyszeri gagokról, illetve a rajzokat és a szöveg képiségét is felhasználó nyelvi-költői játékokról. A 1977-ben elkezdett és egy évtizeden át minden Tandori-művet uraló, de hullámai-ban még ma is meghatározó madaras tematikát kicsit kényes játék-térnek nevezni, mint-hogy érző, sokszor beteg élőlényekről van szó – alább mégis amellet igyekszem érvelni, hogy ez is a saját szabályok szerint, szigorú rendben és hosszan játszott játékok közé sorolható, struktúrájában és dinamikájában ugyanis nagyon hasonlít a játék medvék, a lóversenyek, a gombfoci és a kártyabajnokságok körüli történetekhez és az ezeket mesélő szövegekhez. A gombfoci egy kicsit ki-lóg a sorból, mert mint téma és mint apropó

rövidebb ideig és akkor sem olyan intenzitással volt e szövegvilág része, mint a többi játék, és főleg azért, mert nem kapcsolódott úgy össze az egyéb területekkel, ahogy például a medvékhez és a madarakhoz kapcsolódik a lóverseny és a kártya – ezek ugyanis egymást is táplálják, indokolják, értelmezik.

Annyanban könnyű helyzetünk van, hogy jó szokásához híven a szerző maga is igyekezett eligazítani olvasóit az életmű ezirányú kérdései között, többek között az 1998-as *Játék-történet*, az 1999-es *Nem lóverseny!* és a 2006-os *Zen Koala Kártya* című könyveiben. Ezek kifejezetten önelemző és önértékelő, az egyes területeket külön is magyarázó és igazoló esszéregények, de voltaképp az utolsó húsz-huszonöt év összes Tandori-kötetét említhetnénk – mindegyikben van bőven adalék a szerző és hőseinek játékszenvedélyéhez. A *Bűnös-szent lófogadás* (2007), *A komplett Tandori – komplett eZ?* (2007), a *Nagy gombfoci-könyv* (1980) vagy *A legújabb kis-nagy gombfocikönyv* (1989) és társaik látszólag el is végezték azt a munkát, amire egy magamfajta olvasó eleve csak szerényen és óvatosan vállalkozhat: elmondták, melyik játéknak milyen oka és célja volt, milyen önmagán túlmutató jelentéssel bírt, és azt is, egyáltalán miért kap ilyen nagy teret a játék ebben az életműben, miféle életszemlélet, világlátás, életstratégia húzódik meg emögött.

A baj az, hogy ezek az önértelmezések végső soron nem segítik az olvasást, hanem inkább uralják. Nem megnyitják az értelmezés számára az életművet, hanem beszűkítik, és a maguk mosolygósan agresszív módján jelölik ki az interpretáció kereteit. Úgy hívják játszani az olvasót, hogy maguk akarják megszabni a szabályokat – akik pedig nem hajlandók ezek szerint a szabályok szerint játszani, azokat a szövegek igyekeznek kizárni a játék teréből.

Csakhogy épp ebben mutatkozik meg a Tandori-olvasás két legnagyobb akadálya: az óriási és csapongó szövegmennyiség (legalább 30 ezer oldalról van szó) és az előíró, toladó önértelmezés (ami ennek a 30 ezer oldalnak legalább a tizedét, de egyre növekvő hányadát teszi ki). Agresszívnek azért

nevezem, mert sulykoló, önismétlő, és rendre olyan kitételekkel él, hogy akik másként olvassák ezeket a munkáit, mint ahogy a szerző szeretné, azok félreértik, érzéketlenek, vakok, nem elég felkészültek. Szektás gondolkodás ez, rajongókat, kritika nélküli követőket, önállótlan társakat vár és igényel – de épp ellentétes hatást ér el: a közönyt, a vissz-

hangtalanságot, az úgynevezett „valódi értők”, azaz a játszótársak hiányát. Merthogy a „valódi értő” fogalmát az iméntiek szerint korlátozza: ebben a szövegvilágban ők azok, akik kérdések nélkül elfogadják és visszamondják az önértelmezéseket. Erre néha még a Tandori-kritika is hajlamos – az értelmező szövegekben is visszaköszönnek a nagyrészt a szerző által rögzített sémák. Sőt még az is megeshet, hogy fejet hajtva a szerző előtt, valaki őt nevezi saját művei legjobb olvasójának¹, mintha sose hallottunk volna az egyes szövegek nyitottságáról, a szerző haláláról, az egyes interpretációk érvényességének és konkurenciájának problémájáról. Az egy do-

log, hogy Tandori a szövegek tanulsága szerint pontosan úgy képzei el az író és az olvasó viszonyát, mint saját sakkos karrierjét: „Ez nekem félig játék csak. Félig a háború része. Le ne égjek. Akinél én vagyok jobb, azzal szemben játékos. Különben a reménytelenség belátása”², de nem kéne az olvasónak ezt kritika nélkül elfogadnia, nem kéne azt hinnie,

hogy saját művei értelmezésében a szerző a jobb. Tandori persze szeretne jobb lenni, szeretné uralni, előírni az olvasatokat – merthogy az irodalom is csak játék, de számára csak addig az, amíg ő a jobb. Mint a sakkban. De akkor mi a szerepe az olvasónak? A legtöbb játéknak vannak győztesei és vesztesei, ez természetes, de ebben a játékban az olvasó szerepe a vesztes szerepe – hogy esetleg aztán kapjon valamilyen jutalmat a veszteségeiért. Valamilyen készre formált tudást az életről, a szeretetről, az összetartozásról és persze az irodalomról.

Nézzünk egy konkrét példát. A lóverseny mint a múlt életben tartásának lehetősége, a halott madarak emlékének fenntartása mint az emlékezés helye jelenik meg. Tandori folyamatosan azt mondja, ez épp ezért „nem hóbort, nem különtség” – de vajon hinnünk neki? Vagy másként: neki kell hinnünk, vagy a saját szemünknek és saját olvasói tapasztalatainknak: ez bizony hóbort, különtség, szórakozás, játék. Vagány dolog lényegében pénz nélkül elindulni az angol és ír lóversenypályákra, ott olcsó manzárdszobákban rossz borokon élni és egy sajátos logika szerint fogadni, nyerni és veszteni – számomra ez maga a rock and roll. Tandori azonban mindenáron egy romantikus mázzal próbálja mindezt leönteni: állítása szerint hőse nem is a kalandokért, nem is a fogadás izgalmaért, a pályák hangulatáért, a nagy berúgásokért, a végre egyedül átélhető szabadságélményért, a rendszerváltás után végre megnyílt Nyugatért utazgat hónapokat és éveket ide-oda, hanem azért, hogy a madaraira emlékeztető nevű lovaktól újra és újra könnybe

¹ Szabó Szilárd: *Az Egyetlen töredékei. Tandori Dezső munkássága.* Kernstock K. Műv. Alapítvány, Tataháza, 2000., 98.

² Tandori Dezső: *Játék-történet.* Liget, Bp., 1998., 15.

lábadhasson a szeme. Az utazások leírása mellett folyamatosan megy ennek az értelmezésnek a sulykolása – de biztos, hogy el kell ezt fogadnunk? Nem egy játszma ez is, aminek épp az olvasat uralása lenne a tétje?

Hiszen a szimpla eredmények, legyenek azok akár az otthon évtizedekig játszott kártyabajnokságé, akár a lóversenyeké, nyomasztóak és meglehetősen érdektelenek. Mit szeretne ezekkel a szerző megmutatni, közvetíteni, megértetni? Elmagyarázza ő, többször is (a kártyacsapatok a mackók és a madarak neveit viselik, ezáltal élnek, és a szerző is a játékon át éli át újra és újra „az összetartozás netovábbját”³ – az ő kifejezése), de erre mondom: régen rossz, ha egy könyv célját és értelmét visszatérően, még egy másik könyvben is magyarázni kell. Néhol a szerző kétségei is megjelennek saját írástechnikájával kapcsolatban, de ebből nem az következik számára, hogy változtatni kéne, hanem az, hogy az olvasótól várjon nagyobb figyelmet és odaadást, több időt, merthogy ezt a játékot, a Tandori-olvasást, csak így lehet jól, azaz élvezetesen játszani: „A lényeg – az olvasónak –: mit jelentenek számomra ezek az eredmények. Ha ezt tolmácsolni tudnám. Ez sem biztos. [...] De ha effélékből túl sokat sorolnék, az olvasó unná. Nincs igazi kapcsolatlétezés egy fokon túl. Nincs egymás igazi átélhetősége, még a játékban, a játék révén sem.”⁴ A játék adja tehát az összetartozás átélésének legnagyobb lehetőségét, ám ez sem elég. Általa közelebb juthatunk az íróhoz, de még mindig nem elég közel. De hol a hiba? A játék maga nem elég jó? A szerző nem elég jó? Az olvasó kevés? Közben persze a játékok leírása maga is játék, a rengeteg Tandori-mű ennek része – vagy fogalmazhatunk úgy is, hogy az az igazi játék, az írás, az irodalom, és a gombfoci, a mackók, a madarak és a lovak csak ennek paralellei. Bár, tudjuk, az írás mint tevékenység is állandó témája enne az irodalomnak, *A jól hangolt villanyírógép* című, a hetvenes évek elején született, emblemikus verstől kezdve a legújabb darabokig.

3 Tandori Dezső: *Zen Koala Kártya*. Terebess, Bp., 2006., 6.

4 Tandori Dezső: *Játék-történet*. Liget, Bp., 1998., 124.

A rendszer tehát nagyon is jól ki van találva, még azt is el tudom hinni, hogy a szabályokat követő olvasó, aki legalább olyan lelkes a Tandori-olvasásban, mint ő a madarak gondozásában vagy a francia kaszinó nevű kártyajátékkal játszott „Kis és Nagy kártyabajnokság” lebonyolításában és adminisztrációjában, az átélheti a játék legmaga-

sabb szintű örömét és a legjobb játszótárs megtalálásának örömét – ami ebben a rendszerben az állandóan a megélhetésért küzdő ember egyetlen valódi öröme lenne. Nagy szavakkal: az élete értelme. De könnyen lehet, hogy ezen a ponton mégis Farkas Zsolt hírhedt Tandori-kritikájának van igaza: „Az élet rövid, Tandori hosszú”⁵, azaz a Tando-

5 Farkas Zsolt: *Az író ír. Az olvasó stb. A neoavantgárd és a minden-leírás néhány problémája Tandori műveiben*. *Nappali Ház*, 1994/2., 86.

ri-szövegek túl sokat, túl sok időt várnak el, de ahhoz képest túl keveset adnak. Eseménytelen művek – és ez az önértelmezésekre fokozottan igaz. Máshonnan is tudhatjuk, hogy amikor egy szerző a saját szobrát építi, az a legkritikább esetben élvezetes és szórakoztató – legtöbbször visszatetszést, gyanakvást keltő inkább. Tandori ebben az értelemben visszaél a státuszával, amikor olyan lelkesedést vár el saját munkáival kapcsolatban, mint ahogy ő tud lelkesedni a játék mackók vagy a löverseny iránt, olyan odaadást, ami majdhogynem kizárja bármilyen más szerző követését.

Ezt csak a hívők és a rajongók adhatják meg, de hogy belőlük egyre kevesebb van, azt az utóbbi évtizedben megjelent könyvei körüli kritikai érdektelenség is jelzi. De hiszen ő is tudja, hogy a könyvek nehezen és nem mindenkinek olvashatók: „Ez a kártya a legbonyolultabb körmérkőzéses és kieséses bajnoki rendszerek egyike. Harminchatodik éve képviseljük a klubokat három ligában, feleségem és én. Könyvelek így csapatversenyeket, kis és nagy előrehaladásokat, naponta legalább fél-fél órában. És valóban, van kártyakönyvem is (*Zen Koala Kártya*), meg kellett írni, de ember legyen, aki elolvassa.”⁶ Aztán pedig jön a magyarázata annak, hogy mégis miért kellett megírni, aztán a magyarázatok magyarázata, aztán a mankók és a jegyzetek ehhez a magyarázathoz, sok-sok önismétléssel már, de érezhetően azzal a vágygallyal, hogy végre tisztába tehesse a közönsége számára, szerinte miként lenne célszerű olvasni a munkáit.

Ez pedig, nem is kell mondanom, az olvasó lenézése, kiskorúsítása is egyben. Mintha egy felnőtt egy a világról csak keveset tudó gyerekekkel játszana. Ezek a Tandori-művek, vagyis az önértelmező esszék, illetve a regényekben elszórt magyarázatok, kérések, intenciók, követelések, okoskodások mind azt feltételezik ugyanis, hogy a szerző segítségével nélkül az olvasó nem tudja értelmezni a szövegeket, vagy csak félreértelmezni tudja. Ezért aztán ő újra és újra elmondja, leírja, mi

miért van, mit hová kell tenni, mit hogyan kell érteni. Látja az így kialakuló problémát is, de ahogy az iméntinél, itt sem az írástechnika megváltoztatása adódik megoldásnak: „A szabály ellen ott vétettem, hogy az önkomentálásnak is van egy határa. S talán áthágtam a megengedhető. Mégis: egy olyan világban, ahol az olvasó túlságosan kevés olvasótárral »van megtámogatva«, nem árt egy-s-kettőt közelíteni, egyet-mást kifejtteni, juthasson egyről a kettőre – utálom ezt is! – az olvasó, juthasson eszébe ez-az, ami különben nem jutna”⁷. Ez nagyon korszerűtlen elmélkedés, és meggyőződésem: inkább árt az életmű be- és elfogadásának, mintsem hogy segítené. Inkább elriaszt, mint vonz. Annál is inkább, mert a szövegnek arra is van egy-két megjegyzése, akinek esetleg nem az jut eszébe, aminek a szerző szerint eszébe kéne jutnia.

Nehéz persze megmondani, mi lenne a helyes arány, mi lenne, ami még belefér a fair játékba. És az is igaz, hogy a Tandori teremtette önéletrajzi alakok maguk is rendre túlzásokba esnek, mindent túlpörgetnek, a végletekig visznek. Mondhatni, ez az ő játékaiknak az alapja: a teljes odafordulás, minden más kizárása, az egyfókuszú élet megteremtése. Bármit játszanak, a rabjává válnak az aktuális játéknak, engedik, hogy az életüket teljesen kitöltse a maguk által kitalált rendszer, és ott senki és semmi más ne is férjen el. Ez volt a madarakkal: hajnaltól késő estig be volt osztva a nap, több mint tíz éven át, a látványos lemondások és a jelentős áldozatok a mérleg egyik serpenyőjében, az odatartozás, az élet kiszámítható rendje, a végtelen szeretet gyakorlása a másokban. Ez lenne a „megnyerhető veszteség” életfilozófiája: amit elveszt az elköteleződésen, azt, sőt annál többet nyer vissza a kitartással és az önfeláldozással. Ez volt a kártyával, amihez ugyan csak oda kellett ülni, amire időt és életet, az életünket kellett áldozni: a könyvek elmondása szerint az önéletrajzi figura több mint harminc éven játssza feleségével a bajnokságokat, a ligákat, napi egy-két órára ráfordítás-

6 Egy lendületre hajlamos lélek – beszélgetés Tandori Dezsővel. *Parasszus*, 2008/3., 8.

7 Tandori Dezső: *Játék-történet*, Liget, Bp., 1998., 113.

sal a millió partit, gépiesen, kényszeresen, végső soron nem vonzó, inkább rémisztő szigorral: az eredményeket tartalmazó spirálfüzetek sokaságában valóban egy fél élet munkája (játéka) van. Ez volt a lóversennyel is: abban az évtizedben nem is nagyon volt más, mint a fogadás, illetve a két utazás és a két fogadás közti munka: írás és fordítás – egészen elképesztő lendülettel és hatékonysággal. De mindez mégsem jelenti azt, hogy az élet célja itt a játék lenne, akkor már inkább fordítva: a játszás célja, hogy az élet jobb és élhetőbb legyen. A játék a jobbítás eszköze. A napi kötelező körökkel együtt is: a kártyabajnokság és a madárgondozás is megtartó cselekvés-sor. Áldozat, tisztelet, közösségi élmény. Pótcselekvés, persze, de az élet annyi más lehetősége között mégis olyan, aminek van némi értelme.

Tandori a *Játék-történet*ben többször is hangsúlyozza, hogy szándéka szerint a madarak nem ennek a történetnek a részei, az életének az a területe nem játék volt, és aki ezt nem így látja, az súlyosan félreérti a művészetét. Csakhogy a madarak gondozásának időszaka ugyanolyan képlet alapján lett megírva, mint az összes többi mánia és függés: az ezerszázalékos odafordulás, a „csak az és semmi más” elvét követve. Lehet, hogy az ún. valóságban a madarakkal mint élőlényekkel, mint érezni és szenvedni képes kis állatokkal nem szabad játszani, az ő életük valóban nem lehet játék tárgya, de a szövegekben ez a történet is azzá vált. Még hozzá a kitalált neveknek és az azokhoz kapcsolódó személyiségeknek, a versbeli nyelvi játékoknak és persze a gondoskodás szigorú, de büszkén felvállalt és mindig betartott szabályainak köszönhetően.

Ráadásul a Teddy mackók kapcsán is azt írja: „a játékmedvék nem játékok, nem is játékmedvék”⁸ – de attól, hogy ez mondja, mi még tekinthetjük őket annak, amik: ha nem is akarja, a szövegben mégiscsak játékká és egy másik, az irodalmi játék apropójává válnak ezek az eleve is játéknak készült tárgyak. Az, hogy nevük van, és a szövegekben be-

szélnek, sírnak, szomorkodnak meg örülnek is, nem azt jelenti, hogy élőlényeknek kell őket tekintenünk, hanem épp azt, hogy mesehősök és játékszerek. És még akkor is azok maradnak, ha mi magunk is belemegyünk a játékba, és hallgatjuk, ahogy beszélgetnek, meghalljuk az igényeiket, vagy épp neveztünk azon, hogy tévét néznek, és kommentálják a látottakat. Nem helyes metaforizálni a nagy medveszekerény mind a kétszáz lakóját, nem célravezető többnek látni őket, mint amik – nem kell ahhoz élőlényé válniuk, hogy kötődni lehessen hozzájuk, és nem lesznek attól kevésbé játékszervek, ha beszédet és gondolatokat költ nekik a gazdájuk. A szerző célja alighanem megint komolyság kifejezése (vö. „nekem a játék nem játék”⁹), az évtizedes hűség ehhez a kitalált világhoz, az aggodalom, a gondoskodás, a féltés szövegbeli megformálása. De hiába komolykodik, számomra mégis inkább a játék fontosságát demonstrálják ezek a szövegek, és épp a sokak által túl komolyan vett élet ellenében. Az pedig, hogy a Tandori-féle játékok a lóverseny kivételével mindig egy zárt térben, a Lánchíd utca 23. alatti lakás idegenek számára megközelíthetetlen terében történnek, ugyanígy a bezárkózás és a szabadság ellentétét bontja ki és forgatja meg: mintha bezárkózva, az emberektől a lehető legtávolabb lehetne leginkább szabadon élni – ott, ahol ki-ki maga teremti meg az élet szabályait, ahol tehát maga dönti el, hogy milyen játékszabályok szerint kívánja leélni az életét. A Tandori-életmű egy ilyen, a diktatúra éveiben is szabadon élt életen vezet végig minket, és a tanulság nem is lehet más, mint hogy játszani kell – de ha egy mód van rá, ne a mások, még csak ne is az író ránk erőltetett játékait, hanem a sajátjainkat. Ahogy Tandori Dezső írja a csak rá jellemző nagyszerű humorral: „The Játék Must Go On”¹⁰. Vagyis: a játék goes on.

8 Tandori Dezső: *Játék-történet*. Liget, Bp., 1998., 90.

9 Tandori Dezső: *Játék-történet*. Liget, Bp., 1998., 18.

10 Tandori Dezső: *Játék-történet*. Liget, Bp., 1998., 20.